श्लोकव्याख्यानक्रीडा

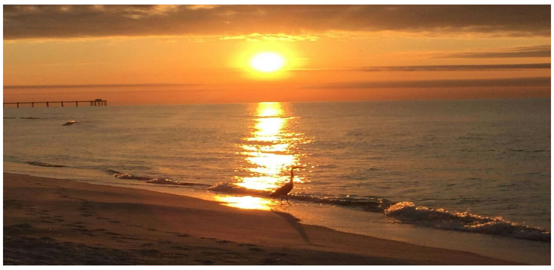

अस्तं गते दिनकरे महदन्धकार-
युक्तेऽम्बुधौ शमिततुङ्गतरङ्गसंघे ।
हंसोऽयमूर्ध्वपदयानकुतूहली स-
न्नास्ते ह्ययं हि महतां महनीयमाहुः।।

अन्वयः - दिनकरे अस्तंगते शमिततुङ्गतरङ्गसंघे महदन्धकारयुक्तेऽम्बुधौ अयं हंसः ऊर्ध्वपदयानकुतूहली सन् आस्ते । अयं हि महतां महनीयमाहुः। अस्य पद्यस्य व्याख्येयम् - अस्तं गते इति । कस्मिन्नस्तंगते इत्याकाङ्क्षायामाह दिनकरेति। दिनकरः सूर्यः तथा च कोशे "सूर्यो दिनकरः पुंसि" इति । सूर्ये अस्तमिते इत्याशयः । सूर्ये अस्तमिते किं सञ्जातमित्याकाङ्क्षायामाह शमिततुङ्गतरङ्गसंघे तुङ्गाः तरङ्गाः तुङ्गतरङ्गाःशमिताः तुङ्गतरङ्गाः शमिततुङ्गतरङ्काः तेषां संघः समूहः शमितुङ्गतरङ्गसंघः तस्मिन् शमिततुङ्गतरङ्गसंघे इति विग्रहः तथा च महदन्धकारयुक्तेऽम्बुधौ शान्तीकृतोन्नतोर्मियुक्तवारान्निधौ महदतिसान्द्रतिमिरयुक्तावुदधौ सञ्जाते सतीत्याशयः।

अम्बुधौ शान्ते सति किमभूदित्याकाङ्क्षायामुच्यते हंसोऽयमूर्ध्वपदयानकुतूहली इति । ऊर्ध्वं उन्नतं पदं ऊर्ध्वपदं । ऊर्ध्वपदं प्रति यानं सञ्चरणं ऊर्ध्वपदयानसञ्चरणं। ऊर्ध्वपदयाने कुतूहली ऊर्ध्वपदयानकुतूहली । तथा हि अयं हंसः ऊर्ध्वपदयानकुतूहली उन्नतस्थानगमनकौतुकवान् सन्नास्ते उन्नतपदगमनाभिलाषमावहन् आस्ते वर्तते इत्याशयः । राजहंसानां केलासं प्रति सञ्चारः कवि प्रसिद्धः । तथा च मेघदूते "आकैलासाद्बिसकिसलयच्छेदपाथेयवन्तः सम्पत्स्यन्ते नभसि भवतो राजहंसाः सहायाः" इति ।

श्लोकेस्मिन् लक्षणया दिनकरस्य सवितुः ज्ञानप्रदायकत्वेन, अन्धकारस्य अज्ञानपरवाच्यत्वात् ,सागरस्य संसारसागरपरत्वात् ,हंसस्य परमहंसपरत्वात् ,ऊर्ध्वपदयानकौतुकस्य मोक्षेच्छार्थकत्वाच्च अद्वैतवेदान्तपरो अर्थोपि संगच्छते । तदित्थम् । सूर्ये अस्तमिते समुद्रे शान्ते च हंसः परमहंसः ऊर्ध्वपदयानकुतूहली सन् निजस्वरूपसाक्षात्काराखण्डानुभवचित्तवृत्त्या ब्रह्मसाक्षात्काररूपमोक्षाख्योन्नतपदगमने प्रापणे कुतुकी सन् आस्ते वर्तते । यतो हि सन्ध्यासमयः एव योगिनां ध्यानादियोगचर्यायाणां निर्वहणे ऊत्तमत्वेन कथ्यते । कुमारसंभवे अपि भगवान् महेश्वरः नवोढां हिमवत्पुत्रीं प्रति सन्ध्ययाः महत्वम् सकलजनाभिवन्द्यतां च कथयत्येवं - अद्रिराजतनये तपस्विनः पावनाम्बुविहिताञ्जलिक्रियाः ब्रह्म गूढमभिसन्ध्यमादृताः शुद्धये विधिविदो गृणन्त्यमी इति । तस्मात् अयं हि महतां महनीयमाहुःइति । अत्यन्तं महत्वं महनीयम् । तुरिष्ठमेयसुः इति सूत्रेण महच्छब्दात् ईयसु प्रत्यये परेमहनीयमिति रूपम् । मोक्षाकांक्षा हि महतां महत्वम्। "यदहरेव विरजेत् तदहरेव प्रव्रजेत्" इति तैत्तरीयकोपनिषत्।

ननु मुख्यार्थबाधे एव लक्षणा संगच्छते । अत्र मुख्यार्थस्य अबाध्यत्वात् लाक्षणिकारथपरिग्रहः कथं संगच्छते। उच्यते । अस्ति हि मुख्यार्थबाधः। यद्यपि सन्ध्यावेलायां हंसः समुद्रतीरे ऊर्ध्वपदमाकाशस्योन्नतपदं प्रति गमनकुतुकी सन्नास्ते इति अर्थः सङ्गच्छते तथापि अयं हि महतां महनीयमाहुः इत्यत्र पूर्वेण सह अर्थसमन्वये बाधः जायते। यतो हि केवलस्य हंसस्य ऊर्ध्वपदगामित्वे न कोपि महत्वं प्रसिद्धम् । अतः मोक्षात्मकप्रयोजनार्थपरत्वलाक्षणिकार्थः अत्र स्वीकृतः । तथा हि काव्यप्रकाशे मुख्यार्थबाधे तद्योगे रूढितोऽथ प्रयोजनात् अन्य़ोर्थो लक्ष्यते यत्सा लक्षणारोपिता क्रिया इति ।

अत्र समासोक्तिरलङ्कारः। प्रस्तुतस्य समुद्रतीरस्थितस्य हंसस्य स्थितेः अप्रस्तुतेपरहंसध्यानात्मकस्थितौ परिस्फूर्त्तित्वात्। समासोक्तिः परिस्फूर्त्तिः प्रस्तुतेप्रस्तुतस्य यत् इति तल्लक्षणात् । वसन्ततिलकावृत्तं उक्ता वसन्ततिलका तभजा जगौगः इति तल्लक्षणम्।इति शम्

തൃപ്പൂണിത്തുറ സംസ്കൃതകോളേജിലെ സാഹിത്യവിഭാഗം മേധാവി ഡോ. സരിത മഹേശ്വരൻ വാട്സ് ആപ്പിൽ അയച്ചു തന്ന ചിത്രം (മുകളിൽ ചേർത്തിരിക്കുന്നത്) കണ്ടപ്പോൾ തോന്നിയ ശ്ലോകമാണിത് അതിന് ഒരുവ്യാഖ്യാനവും പടച്ചു വച്ചു എന്നു പറയുന്നതാവും ശരി. അവിവേകത്തിന് മാപ്പിരന്നുകൊണ്ട് തിരുത്തലുകൾക്കും നിർദ്ദേശങ്ങൾക്കുമായി സമർപ്പിക്കുന്നു

Sankaranarayanan.AHSST Sanskrit Govt.Sanskrit HSS Thripunithura
E Mail sankarjikodakara@gmail.com Phone - 9744780455